

ZRC SAZU

SREDNJA ŠOLA
VENO PILON
AJDOVŠČINA

ARCTUR

DEDIŠČINA V AKCIJI:

**participativne metode in digitalni učni viri za vključevanje mladih
v dediščinske prakse in izobraževalno-vzgojne vsebine**

**SMERNICE ZA MINISTRSTVO ZA KULTURO IN
MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO, ŠPORT IN ZNANOST**

Pripravili:

dr. Jasna Fakin Bajec (ZRC SAZU)

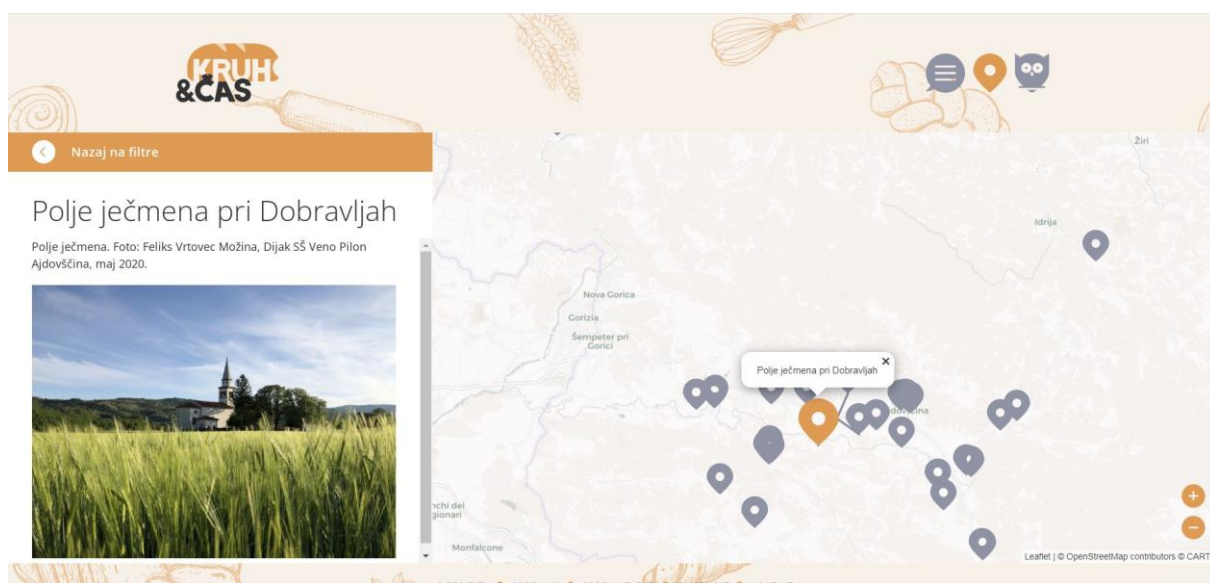
mag. Melita Lemut Bajec (Srednja šola Veno Pilon Ajdovščina)

Ajdovščina, Ljubljana, oktober 2021

KRATKA PREDSTAVITEV PROJEKTA DEDIŠČINA V AKCIJI

Smernice o načinih vključevanja dediščinskih praks v vzgojno-izobraževalne vsebine so bile oblikovane kot del rezultata ciljno-raziskovalnega projekta *Dediščina v akciji: Participativne metode in digitalni učni viri za vključevanje mladih v dediščinske prakse in izobraževalno vzgojne vsebine*, ki so ga v obdobju 2019–2021 izvajali sodelavci ZRC SAZU (Inštitut za kulturne in spominske študije) in računalniško podjetje Arctur d.o.o. Projekt sta finančno podprla Ministrstvo za kulturo in Agencija za raziskovalno dejavnost RS, njegov glavni namen pa je bil osnovnošolcem in srednješolcem približati kulturno dediščino na zanimiv, ustvarjalen in sodoben način ter jih hkrati aktivno vključiti v njeno soustvarjanje in razvoj.

Glavni izziv, ki smo ga raziskovalci skušali rešiti, je tako bil, kako vzbuditi večje zanimanje za lokalno dediščino med mladimi na način, da bodo ti v njej prepoznali različne priložnosti za raziskovanje, ustvarjanje in učenje. V okviru projekta smo skupaj z dijaki iz Srednje šole Venio Pilon Ajdovščina razvili prototip digitalnega učnega vira na temo »kruh in čas« (<https://kruhincas.si>). Prototip učnega vira smo zasnovali tako, da mladi niso le pasivni prejemniki znanja o dediščini pekarstva, temveč z iskanjem informacij, poslušanjem kratkih video in avdio zgodb, opazovanjem, razmišljanjem, izpraševanjem, analizo fotografskega in drugega zgodovinskega gradiva ter preizkušanjem starih in novih receptov sami spoznavajo spreminjanje pomena in vloge pekarske dediščine skozi čas (med preteklostjo in sedanostjo). Poleg tega smo za učitelje pripravili učne liste in primere dobrih praks, ki kažejo, kako lahko z različnimi digitalnimi viri vključimo dediščino v učne procese in prakse. Na podlagi vseh spoznanj smo za Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport pripravili smernice, kako diskurz o dediščini in nove digitalne učne vire učinkoviteje in kakovostneje uvrstiti v učne načrte osnovnih in srednjih šol.

Glavni rezultat projekta_Digitalni učni vir_Kruh in čas (www.kruhincas.si)

UVOD – OPREDELITEV PROBLEMA IN IZZIVA

Strategija kulturne dediščine 2020–2023 (Ministrstvo za kulturo 2019) izpostavlja, da kulturna dediščina predstavlja vrednoto, je temelj nacionalne identitete, kulturne raznolikosti, umetniškega ustvarjanja, turizma in drugih gospodarskih dejavnosti. Zahteva celostno ohranjanje in pristop, ki zahteva »vključevanje različnih državnih organov in ustanov, lokalnih in drugih zainteresiranih skupnosti ter predvideva konstruktivno sodelovanje med njimi« (prav tam: 3). Pri tem je posebej izpostavljeno, da so državljani, lastniki dediščine in drugi zainteresirani (društva, združenja, nevladne organizacije, lokalne skupnosti itd.) pomemben in enakopraven soudeleženec pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh, kar velja za sprejemanje in izvajanje strategije (prav tam).

Pomembni akterji v civilni družbi so tudi otroci in mladi, ki bi morali imeti v procesih interpretacije preteklosti in soustvarjanja dediščine pomembno vlogo. Vloga otrok in mladih na polju (po)ustvarjanja dediščine se kaže na dveh ravneh: lahko so (po)ustvarjalci elementov, ki bodo v družbi prepoznani kot dediščina (npr. otroške igre, fotografije, otroške risbe gledališke predstave, pesmi, zgodbe ipd.); lahko pa postanejo akterji odkrivanja, vrednotenja in interpretacije dosežkov, ki so jih ustvarili naši predniki (Logan 2013).

Pa jih slišimo? Znamo ovrednotiti, uporabiti ali nadgraditi otroške in mladostniške poglede, ideje, zamisli, pristope? Ali vrednotimo pomnike, ki so jih ustvarili otroci in mladi? Kako otroke in mlade vključiti v dediščinske aktivnosti ali projekte, da bo ob političnih odločevalcih, strokovnjakih, gospodarstvenikih in drugih skupinah civilne družbe slišan in upoštevan tudi njihov glas? Ključno je tudi vprašanje, kako otroke in mlade vključiti v aktivnosti, ki se izvajajo v lokalnih skupnostih, dediščinskih društev in drugih nevladnih organizacij, občinskih in razvojnih projektih?

Med nosilce ozaveščanja o pomenu dediščine in načinih vključevanja mladih v dediščinske aktivnosti prištevamo tudi izobraževalne ustanove, tj. muzeje, knjižnice, arhive, mladinski centre in šole. Vendar je v učnih načrtih za osnovno šolo v višjih razredih in srednjo šolo dediščini namenjena obrobna vloga (Lemut Bajec, 2021), poučuje se jo še vedno le stereotipno npr. kot šege in navade, tipične jedi, zgodovinske stavbe in predmeti. Predstavljena je izrazito le kot simbol lokalnih ali nacionalnih identifikacijskih praks, zato pogosto zapade v stereotipne predstavitve (Lemut Bajec 2019), namesto da bi z ustreznim didaktičnim pristopom med mladimi spodbujali refleksijo o odnosih med preteklostjo in sodobnostjo, analizirali in kritično razmišljali o afektivnih izkušnjah in nosilcih kulturnih praks, se spraševali o posledicah, medkulturnih in globalnih tokovih, mobilizaciji dediščine v tržne namene, kršenju kulturnih pravic ipd. ter tako prepoznavali, razmišljali ali reševali težka mladostniška samo-izpraševanja o tem, kdo sem, komu pripadam in kako naprej. Hkrati refleksija o dediščinskih praksah lahko v razredu spodbudi razmišljanje o vlogi posameznika v družbi, kulturnih različnosti, medkulturnih posebnostih sodobnega sveta, odkrivanju novih izobraževalnih vsebin, oblikovanju novih izdelkov (npr. na področju ustvarjalne industrije, kulinarike, mode, protokolarnih daril) in storitev (npr. na polju vseživljenjskega izobraževanja, turizma) (Fakin Bajec idr. 2021).

Raziskava o odnosu mladih do dediščine, opravljena med dijaki na Primorskem leta 2018, je pokazala, da je mladim dediščina nezanimiva, razumejo jo kot poblagovljen produkt za namene turizma in do nje ne vzpostavijo nobenega posebnega odnosa. V dediščinskih praksah ne prepoznajo lastne vloge pri skupnem razmišljanju, kaj ohranjati in razvijati za zanamce (Fakin Bajec 2019). Na drugi strani pa Evropska skupnost v dokumentu *Mladi za dediščino; mladi ljudje prinašajo novo življenje dediščini* (2018) izpostavlja vlogo mladih kot ambasadorjev evropskih vrednot, raziskovalcev in soustvarjalcev evropske kulturne dediščine. S prostovoljstvom v aktivnostih, katerih cilji so varovanje, ohranjanje in promocija dediščine, naj bi se mladi ozavestili o pomnikih lastne kulture, jih bolje razumeli in s tem aktivno sooblikovali družbo.

Glavni namen smernic je tako opozoriti politične odločevalce in vzgojno-izobraževalne institucije na zamujene priložnosti, ki jih diskusija o dediščini ponuja, na odsotnost sodobnih strokovnih razumevanj o vlogi dediščine v okviru doseganja politike trajnostnega razvoja (*Agenda 2030 za trajnostni razvoj 2015*) v učnih načrtih, in odsotnost oz. skepso pedagoških delavcev do uporabe sodobnih didaktičnih pristopov, ki spodbujajo integrativni kurikulum (medpredmetno, timsko, raziskovalno, problemsko, sodelovalno in izkustveno učenje).

Pripravljeno gradivo črpa iz rezultatov naslednjih izvedenih aktivnosti, ki so jih raziskovalci opravili v sklopu projekta:

- izvedba delavnic na srednji strokovni šoli,
- izvedba učnega sklopa *Kulture* pri predmetu angleški jezik za dijake programa splošna gimnazija,
- analiza osnovnošolskih in srednješolskih učnih načrtov humanističnih in družboslovnih ved,
- analize intervjujev z osnovnošolskimi in srednješolskimi učitelji,
- analize relevantne literature s področja dediščinskih študij in pedagoških ved,
- spoznanj iz okrogle mize *Dediščina v akciji* na temo *Poti in načini vključevanja mladih v ohranjanje in interpretacijo kulturne dediščine*.

Lavričeva knjižnica v Ajdovščini, 5. 10. 2021: okrogla miza o tem, kako vključiti otroke in mlade v aktivnosti, povezane z ohranjanjem in interpretacijo dediščine (foto: Laura Bratašovec, Srednja šola Veno Pilon Ajdovščina).

ANALIZA STANJA

(Po)ustvarjanje dediščine in raziskovanje preteklih dosežkov v obliki različnih aktivnosti se lahko dogaja v krogu družine, razreda, interesnih dejavnosti, v sodelovanju s širšo skupnostjo (vaške, krajevne ali mestne skupnosti; društev; študijski krožkov; sodelovanja z varovanci domov za starejše občana itd.) ali v okviru aktivnosti znotraj dediščinskih ustanov (muzejev, arhivov, Zavodov za varstvo kulturne dediščine, knjižnic, raziskovalnih centrov). Pri tem imajo pomembno vlogo prav pedagoški delavci (vzgojitelji, učitelji, profesorji, kulturni delavci in drugo zaposleno osebje v vzgojno-izobraževalnem sistemu), ki so med drugim tudi pomembni posredovalci – mediatorji med medgeneracijskim prenosom znanja (zlasti med starejšo in mlajšo generacijo) ter načini interpretacije in trajnostne uporabe dediščine. Ta mora biti otrokom in mladim posredovana na razumljiv, zanimiv in uporaben način; kot navdih za soočenje z raznovrstnimi otroškimi in mladostniškimi izzivi in ustvarjalnostjo.

VKLJUČENOST KONCEPTA KULTURNA DEDIŠČINA V UČNE NAČRTE PROGRAMA OSNOVNE ŠOLE

Koncept kulturna dediščina je umeščen v naslednje družboslovne in humanistične predmete: spoznavanje okolja, družba, geografija, zgodovina. Z njim se učenci seznanjajo tudi prek različnih projektov (npr. Turizmu pomaga lastna glava, Mladi raziskovalci, Unescova šola), ekskurzij ali prireditev (teden Kulturne dediščine), vendar se snov podaja na izrazito površinski ravni. Učenci se seznanijo s tradicionalno delitvijo na snovno in nesnovno dediščino, s pomenom dediščinskih ustanov (muzejev, galerij, knjižnic), zgodovinskimi viri, pomenom dediščine za krepitev nacionalne identitete. Novi pomeni in vloge dediščine v okviru trajnostne politike, ki jih UNESCO promovira v okviru Agenda 2030 za trajnostni razvoj (2015) in katere vključuje tudi slovenska Strategija kulturne dediščine 2020–2023 (Ministrstvo za kulturo 2019), ne postanejo del učnih načrtov.

Podrobna analiza posameznih učnih programov:

Učni načrt za spoznavanje okolja (1., 2. in 3. razred)¹

V prvem in drugem razredu se učenci seznanijo s konceptom preteklost in koledar. V tretjem razredu je dediščina obravnavana v tematskem sklopu »čas«, kjer učenci tudi spoznajo različne materialne, pisne in ustne vire informacij, preko katerih pridobivajo in širijo znanje o preteklosti v nacionalni in lokalni skupnosti.

Učni načrt za družbo (4. in 5. razred)²

Učni načrt predvideva spoznavanje kulturne dediščine v vsebinskem sklopu »Ljudje v času«, kjer naj bi učenci po zaključku izobraževanja poznali nekaj primerov naravne in kulturne dediščine v domači pokrajini in po Sloveniji, razložili pomen slovenske naravne in kulturne dediščine ter sprejemali pomen slovenstva kot del svetovne kulturne različnosti. V tematskem

¹ Učni načrt. Program osnovna šola. Spoznavanje okolja *Elektronski vir+ /predmetna komisija Metoda Kolar, Dušan Krnel, Alenka Velkavrh. - El. knjiga. Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011

² Učni načrt. Program osnovna šola. Družba [Elektronski vir] /predmetna komisija Meta Budnar ... [et al.]. - El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2011

sklopu »Ljudje v prostoru« naj bi učenci ob primeru vrednotili človekove posege v okolje z vidika trajnostnega razvoja in ohranjanja naravne in kulturne dediščine.

Učni načrt za Državlјansko in domovinsko vzgojo in etiko (7. in 8. razred)³

Učni načrt predvideva, da učenci pridobijo temeljna znanja o posamezniku kot družbenemu bitju, značilnosti človeških skupin in skupnosti; posameznikovem položaju in vlogah v različnih skupnostih; premagovanju predsodkov do drugih in drugačnih; človekovih in otrokovih pravicah; mednarodnem sodelovanju; državljanski kulturi in etiki. Omenjenih konceptov se ne povezuje s sodobnimi pogledi in razumevanji kulturne dediščine. Še več, dediščina sploh ni vključena v učni načrt.

Učni program geografije (6., 7., 8. in 9. razreda)⁴

Pri pouku geografije naj bi učenci ob spoznavanju in razumevanju različnih kultur, socialnih skupin, njihovih predstavnikov ter družbenih odnosov razvijali pozitivna stališča do kulturne različnosti in razvijanju medkulturnih odnosov. Razvili naj bi tudi pozitivna čustva do domovine, občutek pripadnosti svojemu narodu in državi ter ljubezen do naravne in kulturne dediščine. Tako naj bi bili učenci pripravljeni in usposobljeni za aktivno in odgovorno državljanstvo na lokalni, nacionalni in planetarni ravni. Spoznavanje vrednot, ljudi in družbe doma in po svetu naj bi prispevalo k razumevanju med narodi in spoštovanju različnosti.

Skozi različne vsebine naj bi učenci spoznali naravno in kulturno dediščino Slovenije ter pomen gibanja v naravi; spoznali naj bi tudi potrebo po ohranjanju naravne in kulturne dediščine ter ob primeru znali vrednotiti in razvijati odnos do naravne in kulturne dediščine svoje domovine.

Načrt vključuje tudi pomen kulturne vzgoje, ki je sestavni del vseh predmetov in temelj za posameznikov ustvarjalni pristop do kulturnega, estetskega, etičnega področja, z namenom bogatenja kulturne zavesti in izražanja. Kot osrednji element vseživljenjskega učenja bistveno prispeva k celovitemu razvoju osebnosti vsakega posameznika ter sooblikuje človekovo kulturno zavest in izražanje. Posamezniku omogoča razumevanje pomena in spoznavanje kulture lastnega naroda in zavedanje o pripadnosti tej kulturi. Spodbuja tudi spoštljiv odnos do drugih kultur in medkulturni dialog. Temeljni cilj kulturne vzgoje je vzburjanje želje in potrebe po kulturnem, predvsem umetniškem izražanju, tako pri ustvarjanju kot uživanju v umetniškem izražanju drugih. Učitelj učencem omogoča izkušensko spoznavanje različnih področij kulture: glasbe, likovne umetnosti, gledališča, plesa, filma, bralne kulture in kulturne dediščine.

Učni načrt za slovenščino (vsi razredi)⁵

Učni načrt izraza dediščina ne vsebujejo. Učenci se sicer seznanijo s pojmi ustno izročilo, tradicija in ljudsko pripovedništvo, vendar tega učni načrt ne povezuje s konceptom nesnovna kulturna dediščina.

³ Učni načrt. Program osnovna šola. Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika*Elektronski vir+ /predmetna komisija Pavla Karba idr. - El. knjiga. Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011

⁴ Učni načrt. Program osnovna šola. Geografija [Elektronski vir] /predmetna komisija Karmen Kolnik ... [et al.]. El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2011

⁵ Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina (posodobljena izdaja) [Elektronski vir] /predmetna komisija Mojca Poznanovič Jezeršek,... [et al.]. El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2018

Načrt izpostavlja, da se učenci pri književnem pouku srečujejo z umetnostnimi oz. književnimi besedili ter ob njih poleg sporazumevalne zmožnosti razvijajo tudi doživljajsko, domišljijško, ustvarjalno, vrednotenjsko in intelektualno zmožnost. Z zaznavanjem kulturnih, etičnih, duhovnih in drugih razsežnosti, ki jih premore besedna umetnost kot eden od univerzalnih civilizacijskih dosežkov, ki je za obstoj slovenstva še posebej pomemben, se utrjujejo kulturna, domovinska in državljska vzgoja ter medkulturna in širša socialna zmožnost. Prek besedne umetnosti kot pomembnega univerzalnega civilizacijskega dosežka se utrjujejo kulturna, domovinska in državljska vzgoja ter medkulturna in širša socialna zmožnost.

Učni načrt za zgodovino (6., 7., 8., in 9. razred)⁶

Učni načrt predvideva, da učenci na primerih iz krajevne zgodovine znajo opisati primere naravne in kulturne dediščine, presojati in oceniti pomen ohranjanja in varovanja slovenske, evropske in svetovne kulturne dediščine ter razviti odgovoren odnos do okolja.

Načrt izpostavlja, da je za sodobni pouk zgodovine izrednega pomena tudi sodelovanje z drugimi institucijami, povezanimi z zgodovino in kulturno dediščino (na primer muzeji, arhivi, knjižnicami, galerijami itd.), saj ob tem učenci razvijajo spretnosti iskanja in zbiranja novih informacij ter razvijajo spoštljiv in odgovoren odnos do ohranjanja in varovanja kulturne dediščine.

Nekoliko podrobneje se lahko s teorijo dediščine seznanijo učenci v 6. razredu, vendar le, če se za to učitelj odloči, saj je tema kulturna dediščina opredeljena kot izbirna. Če jo učitelj izbere, učenci znajo pojasniti razliko med pojmom kulturna in naravna dediščina; opisati primere naravne in kulturne dediščine, na primerih iz krajevne zgodovine opisati pomen ohranjanja kulturne dediščine; oblikovati svoj načrt za ohranitev izbranega kulturnozgodovinskega spomenika iz domačega kraja; na primerih iz vsakdanjega življenja prikazati pomen spoštovanja različnih kultur, spodbujanja strpnosti do različnih kultur in medkulturnega sodelovanja; na primerih iz krajevne zgodovine znajo opisati najbolj znane šege in navade; zbrati podatke o domačih obrteh in njihovih izdelkih, ki so se ohranili do danes; na primerih opisati, katere so tipične slovenske jedi ter primerjati načine prehranjevanja nekoč in danes.

TEMELJNA SPOZNAJJA

Sinteza analize učnih virov razkriva, da je razumevanje dediščine podrobneje vključeno le v učni program zgodovine za 6. razred, vendar kot izbirna tema. To pomeni, da je od učitelja odvisno, ali bo izbrana. Čeprav študije kažejo, da je diskusija o procesih ustvarjanja dediščine primerna za razumevanje konceptov medkulturnosti, etike, in pridobivanja veščin kritičnega razmišljanja, se to v učnih programih ne kaže. Dediščine se tudi ne povezuje s pridobivanjem veščin vseživljenjskega učenja. Čeprav naj bi vsebine in operativni cilji nadgrajevali cilje in vsebine predmetov iz nižjih razredov, se na polju kulturne dediščine to ne kaže.

Tako sodobno razumljena teorija in praksa o kulturni dediščini v Osnovno šolo vstopa le prek iniciativ in znanj tistih učiteljev, ki se zanjo sami zanimajo (Fakin Bajec 2019). Nekoliko nenavadno pa je spoznanje, da koncept dediščine ni vključen v učni program slovenščine in da ustno izročilo, ljudsko slovstvo ni prepoznano kot nesnovna kulturna dediščina.

⁶ UČNI načrt. Program osnovna šola. Zgodovina [Elektronski vir] /predmetna komisija Vojko Kunaver ... [et al.]. - El. knjiga. -Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011

Dediščino se sicer povezuje s spoznavanjem in razumevanjem preteklosti in načini življenja v preteklosti in danes, vendar se v njej išče zgolj simbol za krepitev zavesti o narodni identiteti in državni pripadnosti ne pa kot temelj za doseganje ciljev politik trajnostnega razvoja.

ANALIZA INTERVJUJA

Analiza intervjuja z učiteljem *geografije* in izbirnega predmeta *turistična vzgoja* ter učiteljico *zgodovine, geografije in državljske in domovinske vzgoje ter etike* na dveh osnovnih šolah na Primorskem je pokazala:

- Učni načrti za zgodovino in geografijo so prenatrpani s snovjo in učitelju ne dopuščajo svobode pri poglobljanju posameznih tem, ki so otrokom bližje oz. bolj zanimive .
- Učitelji obveznih predmetov so pod pritiski Nacionalnega preverjanja znanja.
- Učitelji izbirnih predmetov (npr. turistika) imajo večjo svobodo v podajanju snovi in izvedbi pouka ter se zato tudi pogosteje odločajo za preizkušanje sodobnih didaktičnih pristopov, metod in oblik dela (npr. delo v skupinah, na terenu ...), lažje sodelujejo z zunanjimi institucijami ...
- Dediščino se praviloma povezuje s turizmom.
- Zaščitene dediščinske snovne in nesnovne elemente Unescovih reprezentativnih seznamov se zgolj omenja, vendar se jim ne posveča globljega razmisleka.
- Med Učnim načrtom za družbo (5. razred) in Učnim načrtom za geografijo (9. razred) ni vsebinsko bistvenih razlik pri spoznavanju slovenskih pokrajin. Bolj osmišljeno bi zato bilo, da bi v 5. Razredu snov slovenskih pokrajin povezali s konceptom kulturne dediščine. Mlajši otroci so bolj dojemljivi in se lažje vživijo v spoznavanje naravnih in kulturnih posebnosti. V 9. razredu pa bi bilo smiselno nameniti več časa kritičnemu razmisleku o medgeneracijskem sodelovanju, saj so učenci višjih razredov že bolj večji vrednotenja, analiziranja, utemeljevanja, presojanja ...
- Ker mlajši osnovnošolci radi obiskujejo dediščinske institucije, kjer jih pritegnejo vsebine, predstavljene s pomočjo IKT-orodij (element igrifikacije), bi bilo smiselno, da bi lokalna in nacionalna politika finančno podprla obiske omenjenih ustanov.
- Podeželjske šole morajo za vse obiske dediščinskih institucij dodatno finančno obremeniti starše, saj vsakršen obisk pomeni tudi organizacijo prevoza.
- Učitelji so v stiski s časom in jim mentoriranje učencem, ki pripravljajo raziskovalne naloge, predstavlja izziv.
- Ker za raziskovalne naloge niso postavljeni enotni kriteriji in s tem možnosti pridobivanja točk za napredovanje učiteljev, mnogi za tovrstno delo niso motivirani.
- Kriteriji za ocenjevanje osnovnošolskih raziskovalnih nalog so previsoko postavljeni, saj jih v odsotnosti pedagogov in spoznanj razvojne psihologije oblikuje znanstvena stroka.
- Pomankljivo je poznavanje digitalnih dediščinskih zbirk.
- Zaznati je nezainteresiranost starejših učiteljev za uporabo inovativnih pedagoških pristopov, ki vključujejo tudi IKT-orodja.

VKLJUČENOST KONCEPTA KULTURNA DEDIŠČINA V UČNE NAČRTE ZA PROGRAM SREDNJO ŠOLO, SMER SPLOŠNA GIMNAZIJA

S podobno situacijo se srečujemo tudi v okviru srednješolskega izobraževanja. Sodobni pomeni o kulturni dediščini so sicer zapisani v mnogih izobraževalnih evropskih in slovenskih dokumentih (Deklaracija o izobraževanju v večjezičnem svetu, Bela knjiga o medkulturnem

dialogu, Jeziki v izobraževanju, Jeziki šolanja, SEJU), vendar se zdi, do so med učitelji praviloma slabo poznani (Lemut Bajec 2020). Analiza učnih načrtov glavnih družboslovnih predmetov splošne gimnazije nam je podala ugotovitev, da so pojmi povezani s kulturo in kulturno dediščino teoretično obrazloženi in kakovostno prilagojeni učnim predmetom, vendar jim učitelji v zasledovanju zahtev in ciljev nacionalnih preverjanj, praviloma ne dajejo poglobljenega in kritičnega poudarka (Lemut Bajec 2021).

Učni načrt za slovenščino (Poznanovič Jezeršek idr. 2008) poudarja, da je cilj pouka slovenščine zavedanje, da je slovenski jezik temeljna prvina posameznikove državljske identitete, skupaj s književnostjo pa najpomembnejši del slovenske kulturne dediščine. Tako dijaki glavne pomnike iz preteklosti dojamejo kot pojav, ki znotraj nacionalnega in mednacionalnega prostora določenega časovnega obdobja sooblikuje vrednostni sistem posameznika in družbe.

Učni načrt za zgodovino (Kunaver idr. 2008) prek socialno-kulturnih tem in vsebin umešča slovensko nacionalno zgodovino, zgodovinske izkušnje in kulturno dediščino v širši srednjeevropski in evropski prostor, kar dijakom omogoča boljše razumevanje vplivov na dogajanje in procese ter njihovo medsebojno povezanost. Socialne in državljske zmožnosti, ki se ob tem razvijajo, omogočajo vzpostavitev pozitivnega in odgovornega odnosa do ohranjanja kulturne dediščine, raznolikosti, večkulturnosti in drugačnih družbenih modelov. Poudarjeno je spodbujanje medkulturnega dialoga in strpnosti z upoštevanjem in spoštovanjem drugačnih pogledov in stališč ob težnji po premagovanju predsodkov in stereotipov ter vzgoji za odgovorno in kritično državljanstvo.

Tudi **Učni načrt za geografijo** (Dragoš idr. 2008) izpostavlja razvoj pozitivnih čustev do domovine, občutka pripadnosti lokalni skupnosti, svojemu narodu oz. državi, Evropski uniji oz. Evropi ter spoštovanje naravne in kulturne dediščine. Spoznavanje vrednot ter ljudi doma in po svetu pripomore k razumevanju med narodi ter spoštovanju drugačnosti. Na ta način naj bi se dijaki zavedali in razumeli svojo narodno in kulturno identiteto v sovplivanju z evropsko in svetovno identiteto ter bili zmožni videti in razumeti različne poglede in stališča ter premagati stereotipe in predsodke.

V **Učnem načrtu za angleščino** (Eržen 2008) najdemo kulturno dediščino znotraj priporočenih tematskih področij in tem (prav tam: 19) nekoč, danes, jutri; kultura; globalizacija; mobilnost in migracije ter dediščina preteklosti in dosežki sedanjosti. Ob spoznavanju najpomembnejših kulturnih dosežkov, evropske in svetovne kulturne dediščine in kulturne ter jezikovne raznolikosti sveta postanejo dijaki odprti za različnosti kulturnega izražanja ter tako razvijajo kulturno zavest oz. ozaveščenost (prav tam: 11).

TEMELJNA SPOZNAVANJA

Vsi štirje učni načrti izpostavijo, da je kulturna dediščina bistven element v razvoju posameznikove osebne, narodne in evropske identitete ter oblikuje narodno zavest. Njeno razumevanje vodi do spoštovanja in sprejemanja raznolikosti jezikov in kultur v večjezični in večkulturni družbi ter pomembno doprinese k posameznikovi osebni rasti in nastanku demokratične in socialne družbe aktivnih državljanov. Prav tako ustrezno poznavanje KD spodbuja ozaveščenost o in kritičnost do lastne kulture in kulturne identitete posameznika.

Poznavanje zgodovinskih izkušenj in procesov, kultur in bivalnih okolij prispeva k pozitivnemu odnosu do KD. Zgoraj omenjene cilje je zaradi njihove obsežnosti in kompleksnosti priporočljivo zasledovati prek medpredmetnih povezav, saj so najprimernejše za obravnavo kroskurikularnih vsebin (prav tam, str. 31).

Kljub prisotnosti koncepta KD v vseh štirih učnih načrtih, se sprašujemo, v kolikšni meri so učitelji ozaveščeni o novih znanstvenih paradigmah v povezavi z dediščino (npr. o afektivnih izkušnjah, kolektivnih spominih, osebnih dediščinah, vlogi posameznika in skupnosti v procesih vrednotenja preteklosti in sooblikovanja dediščine), kako jih razumejo, interpretirajo in predvsem na kakšne načine jih implementirajo v pouk. Ob vsem tem ne gre zanemariti odnosa, ki ga sami gojijo do preteklosti in preteklih pomnikov.

Raziskave kažejo, da koncept kulturne dediščine tudi v sekundarnem izobraževanju prevečkrat poudarja zunanja znamenja, ki ne omogočajo poglobljenega razumevanja kompleksnih procesov nastajanja, pogajanja, interpretacij in uporabe KD (Lemut Bajec 2019). Ne reflektira se vloge nosilcev lokalnih praks, tj. lokalnega prebivalstva. Razumevanje KD zgolj kot simbola lokalne ali nacionalne identitete ne omogoča prepoznavanja priložnosti za razvoj kritičnega razmišljanja, razumevanje čustvenih reakcij posameznika in skupnosti. Do KD je treba zgraditi reflektiran odnos in v njej prepoznati prostor za pogajanja o družbenih, izobraževalnih, estetskih in okoljevarstvenih vrednotah.

Analiza intervjuja s profesorico zgodovine, profesorjem geografije in profesorico angleščine na srednji šoli, smer gimnazija, je pokazala:

- Učni programi omenjenih predmetov so prenatrpani z učno snovjo in podrejeni ciljem mature, zato ne omogočajo sodelovanja z zunanjimi strokovnimi institucijami, lokalno skupnostjo in posamezniki.
- Vrednotam medgeneracijskega sodelovanja se ne namenja ustrezne vrednosti in pomena.
- Možnost za nadgradnjo in poglobljanje vsebin kulturne dediščine je le v modulu, ki poteka v sklopu obveznih-izbirnih vsebin enkrat letno v strnjeni obliki ali na projektnem dnevu.
- Dediščinskih vsebin se ne povezuje s politiko trajnostnega razvoja, ampak praviloma le s turizmom.
- Srednješolci se praviloma slabše odločajo za sodelovanje pri raziskovalnih nalogah, saj so obremenjeni s številom ur dnevno in količino snovi.
- Odsotnost želje po sodelovanju v projektu Unescova šola, saj to pomeni dodatno obremenitev, predvsem v obliki birokracije.
- Nefleksibilnost organizacije učnega procesa.
- Seznanjanje z dediščinskimi ustanovami je omejeno in pomanjkljivo zaradi pomanjkanja časa.
- Izkustveno učenje (medgeneracijski pogovori, strokovne ekskurzije ...) je za dijake zelo zanimivo, vendar zaradi organizacijskih, zdravstvenih in birokratskih ovir zelo okrnjeno.

SPOZNANJA IZ PRIPRAVE GRADIVA IN IZVEDBE UČNEGA SKLOPA *KULTURE* PRI PREDMETU ANGLEŠČINA ZA DIJAKE SREDNJE ŠOLE VENO POLON AJDOVŠČINA, SMER GIMNAZIJA.⁷

Raziskovalka dr. Jasna Fakin Bajec (ZRC SAZU) je skupaj s profesorico angleščine in nemščine, mag. Melito Lemut Bajec iz Srednje šole Veno Pilon Ajdovščina, pripravila izobraževalni program z naslovom *Kulturna dediščina na razpotju med lokalnimi in kulturnimi procesi in medkulturnimi praksami, namenjenim za dijake 3. letnikov gimnazije / Cultural heritage in the grip of local and global processes and intercultural practices; industrial heritage in Ajdovščina through the eyes of the youth*. Program je izvajala profesorica angleščine, k posameznim šolskim uram se je vključila tudi raziskovalka dr. Jasna Fakin Bajec. Uporabljen je bil didaktični pristop CLIL (Content and Language Integrated Learning), ki predpostavlja interdisciplinarno, kritično, raziskovalno, problemsko in ustvarjalno učenje. Vključuje se ga pri poučevanju tujega jezika, ko se obravnava temo nejezikovnega predmeta. Tak pristop zahteva timsko in medpredmetno sodelovanje najmanj dveh strok (npr. angleščine in antropologije), ko poleg učitelja tujega jezika pri obravnavi določene teme sodeluje še strokovnjak iz obravnavanega področja.

Za namen obravnave teme *Kulture* pri predmetu angleščina smo za dijake pripravili učna gradiva, osnovana na izhodiščih pristopa CLIL, ki učence navajajo k uporabi, analizi, presojanju, vrednotenju, ustvarjanju novega. V prvem delu procesa so se dijaki seznanili s kritičnim mišljenjem in metakognicijo, v drugem delu so spoznali pojme medkulturnosti, kulturne empatije, kulturnih zmožnosti, globalizacijo, razpravljali so o konceptih evropskosti, britanskosti in slovenskosti. Poznavanje in razumevanje omenjenega je bilo nujno, da so zmogli učinkovito, kritično in aktivno sodelovati pri nadaljnjem učenju, kjer so obravnavali kulturno dediščino v primežu lokalnih in globalnih procesov ter medkulturnih praks. Posebej smo se osredotočali na pekarsko in mlinarsko tradicijo v Ajdovščini, kjer smo dijake vključili v izgradnjo digitalnega učnega vira *Kruh in čas* (glej Spletni vir 1), ki bo tudi predstavljal pomemben element Doživljajskega centra pekarstva in mlinarstva, ki ga razvija Občina Ajdovščina.⁸ Gradivo je od dijakov predvidevalo pripravo devetih projektno-raziskovalnih nalog. Pripravili so inovativen načrt promocije svojega kraja; kritično presojali vsebine in tehnološka orodja, ki so nastajala v okviru digitalnega učnega vira; razmišljali o praksah utrjevanja lastne identitete; na primeru pekarskih izdelkov razmišljali o podobnostih in

⁷ Predstavljen opis, glavna spoznanja in zaključki so povzeti po članku »Kruh ni samo pekarski izdelek« Vloga pristopa CLIL pri spodbujanju kritičnega mišljenja o vsebinah KD in njenem vplivu na izgradnjo posameznikove identitete, avtoric Melite Lemut Bajec in Jasne Fakin Bajec, ki je bil v uredništvu časopisa *Traditiones* poslan decembra 2021.

⁸ Občina Ajdovščina je ob sodelovanju z Regijsko razvojno agencijo ROD Ajdovščina v letih 2019-2021 v okviru operacije sodelovanja Domače in umetnostne obrti – dediščina in sodobnost (Program razvoja podeželja, Leader) začela izvajati mehke vsebine za oživitev pekarske in mlinarske obrtne dejavnosti. Poleg opravljene zgodovinske in etnološke študije pekarstva in mlinarstva v Zgornji Vipavski dolini so bile za civilno družbo izvedene različne delavnice, tudi s predšolskimi otroci, učenci, dijaki in osebami s posebnimi potrebami. Občina Ajdovščina svoje aktivnosti nadaljuje tudi v letih 2021 do 2023, ko bo v okviru partnerskega projekta *Prostor doživetij pekarske in mlinarske tradicije* (2021-2023), ki jo sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega sklada za regionalni razvoj v nekdanji Rustjevi pekarni v centru Ajdovščine nastal Prostor doživetij pekarske in mlinarske tradicije.

razlikah med svojo in izbrano tujo kulturo; reflektirali pomen in problematiko prostovoljstva, ki bi spodbujalo posameznikovo udejstvovanje v lokalnem okolju. Pisali so eseje, članke in poročila, izvedli in posneli intervjuje s starejšimi na temo odnosa do kruha nekoč in danes, njihove spomine in čustvene odzive zapisali v obliki kratkih zgodb, fotografirali in pripravili kratke dokumentarne filme. Celoten proces je potekal v angleškem jeziku, le delo na terenu in fokusni intervju z dijaki, kjer so ovrednotili raziskovalno delo, je bilo izvedeno v slovenščini.

TEMELJNA SPOZNAVANJA

Analiza zbranega gradiva je pokazala, da je uporaba učnega pristopa CLIL omogočila, da so dijaki prek sodelovalnega, problemskega in raziskovalnega učenja kritično razmišljali o vlogi posameznika pri soustvarjanju skupnosti, kulture in njene dediščine; ozavestili so čustva, ki jih snovni in nesnovni elementi dediščine utelešajo in izzovejo, tako med nosilci kulturnih praks kot med njimi samimi. Pri svojih kritičnih razmišljanjih so presegli zastarelo razumevanje kulturne dediščine, ki poudarja vrednote snovnih in nesnovnih elementov iz preteklosti, ki jih je vredno ohranjati za zanamce. Prepoznali so, da elementi iz preteklosti, kolektivno zaznamovani oziroma izpogajani kot lokalna dediščina, tudi utelešajo različne spomine, nostalgije, hrepenenja, ponos, bolečine, strah, jezo, veselje idr. čustvene reakcije, ki se vzbudijo ob različnih afektivnih izkušnjah (političnih dogodkih, komemoracijah, razstavah, diskusijah) ali drugih oblikah interpretacij in raziskovanj (intervjuji). S tem so uvideli, da prakse raziskovanja dediščine pripomorejo k spoznavanju odnosov med subjektom (starimi starši) in objektom (kruhom, spomini, recepti) ter materialni realnosti, v kateri se ti odnosi ustvarjajo. Pri tem so ozavestili, da so čustva fluidna, dinamična in temeljito kontekstualna; izprašujejo identitete, občutek do skupnosti in fizičnega kraja, občutke dobrega počutja, blaginje ali nelagodja.

Hkrati je analiza odgovorov pokazala, da dijakom kulturna dediščina ni več samoumevna in je močno prepletena s posameznikovim življenjem, zlasti v oblikovanju osebne in družbene identitete. Spoznali so, da so odgovorni zanjo, saj jim omogoča obstoj, jim daje občutke ponosa, pripadnosti, topline, domačnosti, povezanosti, jo večinoma povezujejo s predniki, njihovim trudom, znanji in dosežki. V toku učnega procesa so tudi prepoznali svojo vlogo pri njenem soustvarjanju, interpretaciji, prezentaciji in ohranjanju, niso pa izrazili želje, da bi se z njo ukvarjali v okviru raznih javnih iniciativ. Še več, kritični so do evropskih spodbud, da se kot prostovoljci vključijo v kulturne dejavnosti lokalnega okolja.

Pomembno je tudi spoznanje, da so tisti dijaki, ki imajo s svojimi starimi starši oz. starejšimi vzpostavljen spoštljiv medgeneracijski odnos, oddajali čustveno zaznamovane izdelke. Ti so uspeli v diskusijah razmišljati o pomenu dediščine, kot kompleksnem procesu, ki spodbuja osmišljanje sedanjih družbeno-političnih kontekstov iz mikro in makro okolja v perspektivi s zapletenimi procesi iz preteklosti, v katerih danes nostalgичno iščemo drugačnost, pristnost, enostavnost, domačnost, tehnično preprostost idr. lastnosti. V diskusijah so ovrednotili sodelovalno, raziskovalno in problemsko učenje, ki jih je prek pristopa CLIL vodilo do spoznanj, da *»kruh ni samo pekarski izdelek«*, *»hrana revežev«* ali *»simbol blagostanja«*, temveč pomemben, kompleksen in večpomenski simbol revščine, svobode, topline, ponosa, ljubezni, skratka vrednota, ki jo je treba ohranjati in negovati ter ponuja veliko priložnosti za refleksijo o tem, kdo smo, komu pripadamo in kam gremo.

Mladi so tudi razumeli, da kulturna dediščina ni statična, ampak spreminjajoča se entiteta; ker je njeno razumevanje večpomensko in večodnosno, terja nenehno samospraševanje o pomenih, pričakovanjih, relacijskih navadah, odnosih, različnih načinih pozornosti, navezanosti, moči delovanja vladnih in nevladnih ustanov. Lahko bi dejali, da se dijaki po zaključku vpeljave učnega pristopa zavedajo, da kulturne, družbene, politične in ekonomske razmere vplivajo na nenehno spreminjajoče se vrednote in identitete, s čimer elementi preteklosti dobivajo vedno nove, izpogajane pomene.

Opozoriti pa je treba, da naklonjenost dijakov do koncepta kulturna dediščina ne predpostavlja nujno njihovega vključevanja v aktivnosti, »saj to ni odvisno le od posameznika, temveč od mnogih drugih političnih, socialnih in kulturnih okoliščin« (Fakin Bajec 2020: 91), ki ga spodbudijo ali odvrnejo od udejstvovanj. Pri tem ima šola kot eden izmed posrednikov medgeneracijskega prenosa znanja ter spodbujevalec novih interpretacijskih vsebin posebej pomembno vlogo, da pri mladih vzbudi pozitivne predstave o dediščini. Namreč, mladi, ki bolje razumejo in cenijo kulturno dediščino, bodo veliko raje sodelovali v skupnosti in bodo smiselno prispevali k izgradnji družbe (European comission 2018: 1).

SMERNICE ZA VKLJUČITEV KULTURNE DEDIŠČINE V UČNE PROGRAME

Razkorak med načini ukvarjanja z dediščino v vzgojno-izobraževalnih institucijah, kjer umanjka vključevanje novih didaktičnih pristopov in konceptov ter sodobnimi znanstvenimi diskurzi dediščinskih študij in strategijami, ki zahtevajo celostno in participativno raziskovanje, ohranjanje in upravljanje kulturne dediščine, kaže na potrebo po oblikovanju smernic za premišljeno vključitev kulturne dediščine v učne programe.

- **Opolnomočenje, ozaveščanje in izobraževanje** – osnovnošolske in srednješolske učitelje je treba seznaniti z najnovejšimi spoznanji in razumevanji sodobnih vsebin, povezanih s kulturno dediščino že v času študija ter kasneje v obliki pedagoških delavnic, študijskih krožkih ipd. Intervjuji so pokazali, da učitelji niso seznanjeni s novimi koncepti, kot so participativno in celostno varovanje dediščine, povezavo med dediščino in trajnostnim razvojem, dediščino in kulturnimi pravicami, dediščino in vrednotami.
- **Uveljavitev integrativnega kurikula** – tendenca sodobnih izobraževalnih politik je, da posvečajo povezovanju vsebin med posameznimi predmeti in predmetnimi področji vse več pozornosti v šolskih kurikulah in se tako odzivajo na naraščajoče diferenciacije in specializacije disciplin. Zaradi nepoznavanja in/ali dvoma pedagoških delavcev v nove didaktične pristope je v praksi težko doseči integrativni kurikul, interdisciplinarno učenje, timski in medpredmetni pouk. Posledično med mladimi umanjka poglobljen in kritičen pogled na sodobne družbene prakse in procese (Lemut Bajec, 2019). Eden izmed možnih načinov je pristop CLIL, ki mladim omogoča, da se

ob ustreznem vodenju sami dokopljejo do znanj na načine, ki so jim blizu. Tako znanje je bolj poglobljeno, kritično, povezano in dosega višje taksonomske ravni.

- **Prevetritev koncepta kulturne dediščine v učnih načrtih** – učni načrti bi morali opozarjati na sodobne, dopolnjujoče, večplastne in večpomenske družbene prakse soustvarjanja dediščine, ki so v tesni povezavi z identifikacijskimi procesi in aktivno vlogo posameznika in civilne družbe pri njenem nastajanju. Prav tako umanjka celostno razumevanje politik trajnostnega razvoja, ki vključujejo varovanje okolja, spoznavanje povezanih skupnosti, vzdržno gospodarstvo in ohranjanje kulturnih edinstvenosti (Agenda 2030 za trajnostni razvoj). Predstavljeni koncepti kulturne dediščine v učnih načrtih so zelo površini in konservativni, ne povezujejo se s osebnimi in kolektivnimi spomini, osebnimi občutki, kolektivnimi čustvi, različnimi odnosi, vrednotami. Ker je obdobje otrok v zadnji triadi osnovne šole in srednji šoli povezano s časom prevpraševanja osebnih, družinskih in lokalnih identitet ter čas iskanja, utemeljevanja in utrjevanja lastnih pozicije v svetu, kar je ključnega pomena za razumevanje sebe in lastne življenjske poti, menimo, da bi bilo treba kulturno dediščino predstaviti kot samostojno učno snov in ji ne zgolj dodeliti obrobno mesto ob glavnih temah, kakršnega nosi sedaj. Teme, povezane z dediščino, bi morale biti obravnavane pri vseh predmetih.
- **Vpetost izobraževalnih ustanov v lokalne skupnosti kulturne dediščine.** Ustvarjanje dediščine v lokalnih skupnostih mora potekati v sodelovanju z izobraževalnimi ustanovami in v večsektorskem povezovanju znanosti, šolstva, stroke, politike, civilne družbe in gospodarstva). V ta proces morajo biti vključeni, slišani in upoštevani tudi mladi, ki bodo z mnogimi znanji, drugačnimi in mnogokrat izvirnimi idejami, pogledi in rešitvami za konceptualizacijo in oblikovanje ustvarjalnih in inovativnih interpretacij (razstav, vsebin, tematskih poti, muzejev ipd.) oplemenitili dediščinske aktivnosti in skupnosti.
- **Prek celostnega pristopa do polnega izkoristka potenciala vsebin kulturne dediščine**
Vsebine kulturne dediščine so raznovrstne, večpomenske in večplastne ter ponujajo diskusijo o družbeno-političnih procesih nastajanja kulturnih praks, medkulturnosti, identitete, globalizacije, kolektivnega spomina, afekta ipd. Na ta način lahko mlade spodbudimo k razvoju večšin kritičnega razmišljanja, problemskega, raziskovalnega in timskega učenja. Hkrati jih motiviramo, da bodo pomnike iz preteklosti znali raziskovati, vrednotiti, varovati, ohranjati in inovativno interpretirati za nadaljnje rodove, tudi z uporabo digitalnih orodij. Tako se mladi ozavestijo o pomenu kulturnih praks za reševanje sodobnih razvojnih izzivov, razumejo in prepoznavajo večkulturni in večjezični svet, procese oblikovanja in utrjevanja mladostniške identitete, osmišljajo družbeno-politične procese mobilizacije ali populistične zlorabe preteklosti za namene doseganja ideoloških in gospodarskih ciljev. Če želimo, da civilna družba postane glavni akter participativnega odločanja, upravljanja in načrtovanja razvoja dediščinskih praks, moramo že pri mladih začeti spodbujati večšine kritičnega mišljenja in miselnih procesov na višjih taksonomskih ravneh. Le s celostnim pristopom k obravnavi vsebin kulturne dediščine bomo izkoristili celoten potencial in priložnosti, ki jih omenjene teme ponujajo.

- **Sodelovanje izobraževalnih ustanov z raziskovalnimi institucijami, muzeji in nevladnimi organizacijami.** Pomembno je vzpostaviti in razvijati stike med izobraževalnimi ter raziskovalnimi ustanovami, saj tako pride do prenosa znanja med raziskovalci in učitelji. V raziskovalni proces prinese pomembna spoznanja s terena (učilnic oz. učnega procesa), znanost pa učitelje ozavešča o razumevanju in pomenu sodobnih strategij, spoznanj in smernic. Reševanje omenjenega razkoraka ponujajo ciljno-raziskovalni projekti, finančno podprti s strani ministrstev, saj deležniki in ciljne skupine zasledujejo skupen konkreten cilj. V sklopu projekta *Dediščina v akciji* je tako nastal priročnik *Poti in načini vključevanja dediščinskih praks v vzgojno-izobraževalne vsebine* (Fakin Bajec idr. 2021) in digitalni učni vir *Kruh in čas* (www.kruhincas.si).

VIRI IN LITERATURA

- Eržen, V., Budihna, A., Kogoj, B., Klobučar, B., Vrecl, B., Zupanc - Brečko, I. Napast, J., Pižorn, K., Semec Pevec, K. (2008). *Učni načrt za angleščino, gimnazija*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- European Commission. (2018). *Youth for Heritage. Young People Bringing New Life to Heritage. Engagement Pillar*. Dostopno na: <https://ec.europa.eu/culture/sites/cultures/files/3-youth-for-heritage-10-european-initiatives-factsheet.pdf> (pridobljeno 23. 7. 2020).
- Fakin Bajec, J. (2019). The interpretation and utilization of cultural heritage and its values by young people in Slovenia. Is heritage really boring and uninteresting? *Etnološka tribina*, 42, št. 49, str. 173–193.
- Fakin Bajec, Jasna (urednik). 2021. *Dediščina v akciji: Poti in načini vključevanja dediščinskih praks v vzgojno-izobraževalne vsebine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kunaver, V. Gabrič, A., Brodnik, V., Razpotnik, J., Valič, A., Radosavljevič, B., Glaser Tehovnik, M., Bizjak, S., Zgaga, S., Globočnik, M., Globočnik, J. (2008). *UČNI načrt. Zgodovina [Elektronski vir]: gimnazija: splošna gimnazija: obvezni predmet (280 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
- Lemut Bajec M. (2021). Pristop CLIL skozi vsebine kulturne dediščine v splošni gimnaziji (Doktorska disertacija, v tisku) Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta.
- Lemut Bajec M. (2020). Suitability of Coursebook Materials for Teaching English Through CLIL. V: S. Bratož, A. Pirih in A. Kocbek (ur.), *Pathways to Plurilingual Education*. Koper: University of Primorska Press, str. 267–286.
- Lemut Bajec, M. (2019). Razvijanje koncepta kulturne dediščine s pristopom CLIL. *Sodobna pedagogika*, 70, št. 136, str. 82–99.
- Logan, William. 2013. Patrimonto loads the way UNESCO, cultural heritage, children, youth. V: V: Darian-Smith, Kate; Pascoe Carla (ur.). *Children, Childhood and Cultural heritage*. RoutledgeOxon, NewYork, str. 21–39.
- Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino. (2019). *Strategija kulturne dediščine 2020–2023*. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf (pridobljeno 9. 6. 2021).

OZN. (2015). *Agenda 2030 za trajnostni razvoj*. Dostopno na: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/> (pridobljeno 9. 6. 2021).

Polšak, A., Dragoš, A., Resnik Planinc, T. in Škof, U. (2008). UČNI načrt. Geografija [Elektronski vir]: gimnazija: splošna, klasična, ekonomska gimnazija: obvezni predmet (210 ur), matura (105 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.

Poznanovič Jezeršek, M., Križaj Ortar, M., Krakar Vogel, B., Končina, M., Krvavica, S., Hedžet Krkač, M., Virk, T., Židan, S., Ambrož, D. (2008). *Učni načrt. Slovenščina [Elektronski vir] : gimnazija : splošna, klasična, strokovna gimnazija : obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.

Učni načrt. Program osnovna šola. Družba [Elektronski vir] /predmetna komisija Meta Budnar ... [et al.]. - El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2011

Učni načrt. Program osnovna šola. Državljska in domovinska vzgoja ter etika*Elektronski vir+ /predmetna komisija Pavla Karba idr. - El. knjiga. Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011

Učni načrt. Program osnovna šola. Geografija [Elektronski vir] /predmetna komisija Karmen Kolnik ... [et al.]. El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2011

Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina (posodobljena izdaja) [Elektronski vir] /predmetna komisija Mojca Poznanovič Jezeršek,... [et al.]. El. knjiga. -Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo, 2018

Učni načrt. Program osnovna šola. Spoznavanje okolja *Elektronski vir+ /predmetna komisija Metoda Kolar, Dušan Krnel, Alenka Velkavrh. - El. knjiga. Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011

UČNI načrt. Program osnovna šola. Zgodovina [Elektronski vir] /predmetna komisija Vojko Kunaver ... [et al.]. - El. knjiga. -Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo, 2011